



ALAT -ALAT MUZIK DAN MUZIK INSTRUMENTAL KADAZANDUSUN TAMBUNAN

1. Pendahuluan

Sabah merupakan salah sebuah negeri di Malaysia Timur yang mempunyai lebih kurang lima puluh lima bahasa. Lebih daripada tiga puluh bahasa dipunyai oleh keluarga-keluarga bahasa pribumi Dusun, Murut dan Paitan. Keluarga-keluarga bahasa ini pula diklasifikasikan sebagai sebahagian daripada Stok Borneo yang merupakan sebahagian daripada Superstok *Western Ausronesian* yang termasuk di dalam bahasa-bahasa *Austronesian*. Keluarga bahasa Dusun mempunyai empat belas bahasa pertuturan, dengan bahasa Kadazandusun adalah bahasa yang terbesar (King dan King 1984).

Bilangan kaum Kadazandusun berjumlah lebih kurang satu pertiga daripada jumlah penduduk negeri Sabah dan membentuk kompleks kebudayaan yang terbesar di Sabah (Joseph Pairin Kitingan 1982:62).¹ Secara tradisional, mereka mendiami kawasan pantai barat dan tanah rata pedalaman negeri Sabah serta mempunyai kesamaan asas dari segi sejarah lisan, struktur sosial, sistem keturunan, sistem kepercayaan, pertanian,

kebudayaan kebendaan, upacara dan amalan adat istiadat.

Jumlah penduduk Kadazandusun di kawasan tanah rata Tambunan adalah sekitar 30,000 orang dan boleh dibahagikan kepada lima subdialek utama. Kelima-lima kumpulan yang dimaksudkan itu adalah Liwan, Tagaas, Tambunan, Tuhauwon dan Kuruyou, tetapi nama-nama tersebut jarang digunakan pada masa kini. Daripada kumpulan-kumpulan ini, Liwan adalah kelompok Dusun dari Ranau yang berpindah ke kawasan Tambunan lebih kurang seratus lima puluh tahun yang lalu. Kumpulan Kuruyou pula merupakan asal-usul orang Kuijau, sekumpulan Dusun yang mendiami kawasan tanah rata Keningau yang terletak di selatan Tambunan. Istilah-istilah yang lain berasal dari nama struktur rumah panjang dan corak penempatan yang digunakan oleh kumpulan-kumpulan yang lain di kawasan itu yang dengan kumpulan Kuruyou, mendiami kawasan tersebut sejak zaman dahulu kala. Orang Tagaas merupakan orang-orang bukit yang membina kediaman mereka di kawasan di sekeliling gunung menggunakan pokok kayu *tagaas*, sementara Tuhauwon biasanya menanam pucuk *tuhau* berdekatan dengan kediaman mereka. Kumpulan Tambunan pula dikatakan *timbun* atap rumah mereka dengan daun-daun *tolidus*. Walaupun nama Tambunan pada masa kini merujuk kepada keseluruhan daerah yang terdiri daripada kelima-lima subdialek tersebut tadi, tetapi sebenarnya subdialek Tambunan yang kecil digunakan dalam pertuturan terutamanya di kampung-kampung Lumandou, Maras-Karas, Tibabar, Noudu, Botung, Timbou, Karanaan dan Lintuhun (komunikasi peribadi Ex-Sgt. Datuk F.X. Kitingon Sabanau).

Seperti orang Dusun yang lain, penduduk tanah rata Tambunan mengesan sejarah lisan mereka daripada Nunuk Ragang (*nunuk* = pokok banyan, *aragang* = merah), sebuah tapak di atas sungai Liwagu berhampiran Ranau, dan menghormati Aki Nabal ("Atuk Nabal") atau Gunung Kinabalu sebagai tempat kediaman roh-roh mereka yang telah meninggal dunia. Mereka mempunyai sistem keturunan dwisisi dan tinggal di kampung yang dahulunya terdiri daripada rumah-rumah panjang. Beras daripada padi yang ditanam di

kawasan basah di tanah rata dan di bukit pada altitud yang lebih tinggi, merupakan makanan utama seharian. Mereka juga bergantung kepada *karabau* atau kerbau sebagai pembajak atau pengangkutan, bekalan daging untuk pesta keramaian, dan sebagai komponen utama dalam hantaran perkahwinan.

Orang Kadazandusun mempunyai kepercayaan kepada Tuhan yang dikenali di Tambunan sebagai Kinoringan atau Minamangun ("Pencipta"). Kinoringan atau Minamangun agak berbeza daripada *rogon* atau hantu-hantu iblis dan *rusod-rusod* atau *koduduwo*, iaitu tujuh jenis roh manusia. Jenis roh yang keempat, iaitu *bambarayon* atau semangat-semangat padi, dihormati secara tradisional semasa *kaamatan* atau pesta menuai yang dirayakan setahun sekali.

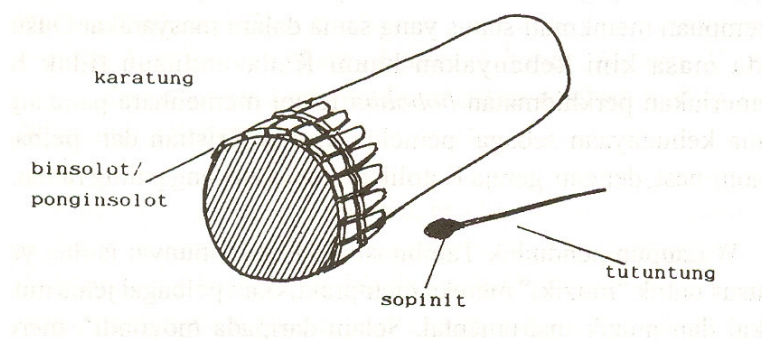
Amalan agama tradisional memerlukan perkhidmatan *bobolian* atau perantaran untuk roh yang menyanyikan *mogondi'* atau canta pawang yang sukar difahami sebagai sebahagian daripada upacara agama untuk mententeramkan dan memuaskan *rogon*. *Bobolian* biasanya terdiri daripada kaum perempuan, tetapi di Tambunan, kaum lelaki juga boleh menjadi perantara (kaum lelaki dan perempuan menikmati status yang sama dalam masyarakat Dusun). Pada masa kini kebanyakan kaum Kadazandusun tidak lagi memerlukan perkhidmatan *bobolian* tetapi memelihara pandangan dunia kebudayaan sebagai pemeluk agama Kristian dari pelbagai denominasi, dengan gereja Katolik merupakan yang paling ramai.

Walaupun penduduk Tambunan tidak mempunyai istilah yang khusus untuk "muzik," mereka mempraktikkan pelbagai jenis muzik vokal dan muzik instrumental. Selain daripada *mogondi'*, mereka juga mempersembahkan berbagai-bagai jenis *sinding* atau nyanyian tradisional dan kontemporari termasuk lagu cinta, lagu perang dan lagu yang berkaitan dengan meminum *tapai* atau minuman keras daripada beras. Di Tambunan, kedua-dua kaum lelaki dan perempuan dibenarkan main alat-alat muzik. Kanak-kanak pula

biasanya memperoleh kemahiran melalui pemerhatian dan latihan tetapi kadangkala ibu bapa dan moyang memberi tunjuk ajar dalam membuat alat - alat dan persembahan.²

2. Membranafon

Orang Tambunan hanya mempunyai satu jenis membranafon iaitu *karatung* yang juga dipanggil *gandang* atau *gondang* di sebelah utara daerah ini. Gendang ini diperbuat daripada kayu jenis lembut yang berukuran satu meter panjang dan mempunyai diameter lebih kurang 30 sentimeter. Ia juga mempunyai satu kepala yang diperbuat daripada kulit lembu atau kambing yang dibalut kepada badan dengan rotan serta diselaraskan dengan pasak-pasak penyelarar luaran yang dipanggil *binsolot* atau *ponginsolot* (lihat Rajah 1). Gendang ini boleh dipalu dengan pemalu atau *tutuntung* yang mungkin merupakan sebatang kayu dengan penghujungnya dilekatkan dengan lilin lebah atau *sopinit* (juga dikenali sebagai *sipinit*, *sopilut* atau *sopihut*), atau dengan punggur pokok kelapa yang keras.



Rajah 1 : Karatung

Biasanya badan gendang ini berbentuk silinder seperti batang kayu. Walau bagaimanapun, salah satu contoh gendang yang terdapat di Kampung Toboh didapati mempunyai badan yang diukir dan dibentuk seperti tajau atau *kakanan* (*karatung kakanan*). Pada masa kini, adakalanya sebuah kepala

gendang dipakukan kepada badan gendang tersebut. Sekiranya tidak terdapat kulit, kepala gendang yang rosak boleh diganti dengan satu lapisan papan lapis, dan dengan itu mengubahkan membranafon tersebut kepada idiofon (lihat Gambar I dan II).

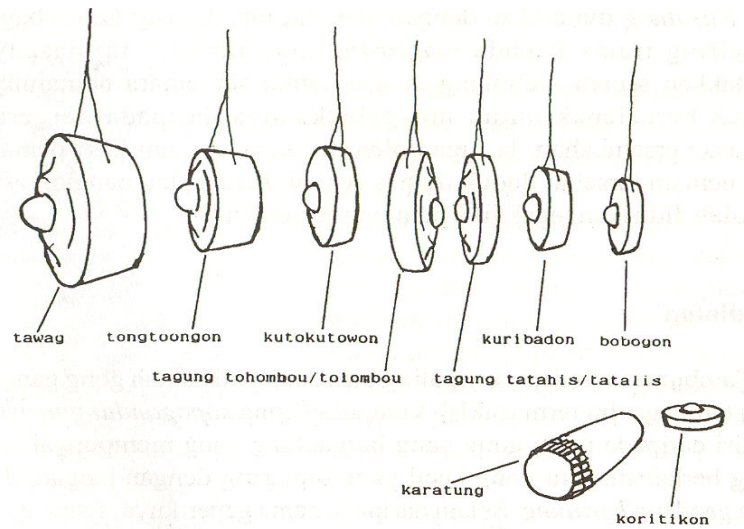
Karatung dimainkan dengan alat-alat muzik yang lain sebagai pengiring irama kepada *magarang* atau tarian.³ Ia biasanya diletakkan secara melintang di atas lantai sementara pemainnya duduk bercelepak untuk mengelakkannya daripada bergerak semasa persembahan. Ia juga boleh disokong dengan kaki pemain jika pemain tersebut duduk di atas sebuah kerusi atau bangku, atau ia boleh didirikan tegak jika pemainnya berdiri.

3. Idiofon

Di Tambunan, idiofon yang paling biasa didapati adalah gong gangsa atau tembaga. Ini termasuklah kumpulan gong *sopogandangan* yang terdiri daripada tujuh gong yang bergantung yang mempunyai saiz yang berlainan, satu gong kecil yang dipegang dengan tangan, dan juga gendang *karatung*. Selain daripada nama generiknya, setiap gong ini mempunyai nama yang menandakan bunyi atau irama yang dihasilkan olehnya. Nama-nama muzikal ini berbeza mengikut subdialek dan kampung. Gong kecil yang dipegang dengan tangan biasanya dipanggil *koritikon* (*koritik* = mengetuk secara berirama) tetapi ia boleh juga dipanggil *sarakan* (*sarak sarakan* menunjukkan satu kelajuan yang pantas).

Setiap kampung mempunyai sekurang-kurangnya satu *sopogandangan*, dan setiap gong daripada koleksi tersebut merupakan milik individu. Sekiranya sesuatu jenis gong tidak terdapat untuk satu bahagian muzikal yang tertentu, gong yang lain yang mempunyai persamaan dari segi saiz dan bentuk digunakan sebagai ganti. Demikian itu, lama-kelamaan nama-nama generik gong-gong ini lebih cenderung dilupakan sementara nama-nama muzikal

masih kekal. Seperti ini, perhubungan penyelarasan gong berbeza mengikut kampung dan upacara, sedangkan irama-irama dan corak-corak kolotomik individunya merupakan sifat muzik kumpulan subdialek kampung tersebut.



Rajah 2 : Sopogandangan

Sopogandangan dari Kampung Karanaan terdiri daripada gong-gong yang berikut (termasuk *karatung*):

Nama Generik	Nama Muzikal
sanang sumanng	koritikon
sanang lapis	bobogon
sanang tinukul	kuribadon
sanang sandangau	kutoukutowon
tagung tokodo/laid	tagung tatahis
tagung tagaiyo/buah	tagung tohombou
tawag laid	tongtoongon/tawag tawagon
tawag buah	tawag/tawag manawag

Transkripsi 1 : Muzik Magarang dari Sopogandangan di Kg. Karanaan

(PUG-KIT Kg Karanaan 850615/1

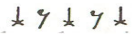
♩. ≈ 123 MM

koritikon		
karatung		
bobogon		
kuribadon		
taguna talahis		
taguna tohombou		
kutoukutowon		
tongtoongon		
tawag		

koritikon	
karatung	
bobogon	
kuribadon	
tagung tatahis	
tagung tohombou	
kutoukutowon	
tongtoongan	
tawag	

Dalam kes ini, semua gong diperbuat daripada tembaga, kecuali *tawag buah* yang diperbuat daripada gangsa. Dari pandangan pemerhati, alat-alat muzik ini disusun dari kanan ke kiri dalam aturan berikut: *koritikon*, *karatung*, seterusnya gong-gong yang bergantung *bobogon*, *kuribadon*, *tagung tatahis/tatalis*, *tagung tohombou/tolombou*, *kutoukutowon*, *tongtoongon* dan *tawag* (Lihat Rajah 2; Gambar III - VII). Kadangkala saiz *bobogon* adalah sedikit lebih besar daripada saiz *kuribadon*. Nama-nama muzikal kedua-dua *tawag* masing-masing bermakna "*tagung* bunyian kecil" dan "*tagung* bunyian besar," sementara nama-nama generik setiap *tawag* ini merujuk kepada saiz alat tersebut.⁴ Gong-gong yang bergantung ini digantungkan kepada sebuah rangka kayu.

Setiap gong mempunyai satu tombol atau *bubud*. Keempat-empat jenis sanang mempunyai *tandang* atau permukaan hadapan yang leper dan sisi-sisi yang dalam, dengan diameter di bahagian hadapan lebih panjang daripada diameter di bahagian belakang. Kedua-dua *tagung* merupakan gong-gong yang besar yang diperbuat daripada tembaga yang nipis, dengan sisi-sisi yang pendek. Di sebelah hadapan *tagung-tagung* ini terbentuk satu permukaan yang timbul atau *dulung*, dan setiap gong mempunyai diameter di hadapan dan di belakang yang lebih kurang sama ukurannya. Kedua-dua gong jenis *tawag* juga mempunyai *dulung*, tetapi *dulung* jenis ini merupakan gong yang bersisi dalam dengan diameter bahagian hadapan yang lebih besar daripada diameter bahagian belakang.⁵

Setiap gong yang bergantung dipalu pada *bubudnya* dengan sebatang kayu yang mempunyai penghujung yang disalut dengan *sopinit*, manakala *koritikon* pula  dipalu dengan batang pokok kelapa untuk menghasilkan bunyi yang kuat (kedua-dua jenis pemalu dipanggil *tutuntung*). Apabila *sopogandangan* mengiringi *magarang* atau tarian, muziknya juga dipanggil *magarang*. Transkripsi 1 menunjukkan satu bahagian daripada permulaan persembahan *magarang* di Kampung Karanaan.

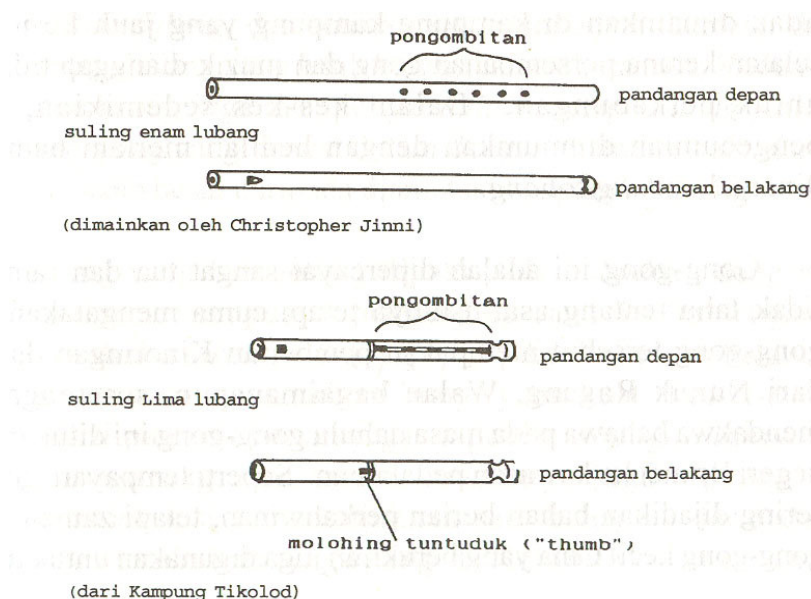
Koritikon mengetuai kumpulan gong dan membuka dengan motif seperti $\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow \downarrow \uparrow$, sebelum memulakan iramanya seperti $\downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow$ yang merupakan ciri utama. *Karatung* dimainkan kemudian dan mempunyai irama yang serupa dengan irama *koritikon*. Ini diikuti pula dengan *bobogon* yang berpadu dengan motif *karatung* pertama serta mengulangnya. Gong bergantung yang lain bermula dalam aturan berikut: *kuribadon*, *kutoukutowon*, *tagung kecil*, *tagung besar*, *tongtoongon* dan seterusnya *tawag*. Di sini kedua-dua bahagian *tagung* yang berpadu memperuntukkan irama asas *magarang* yang menyokong irama *koritikon* dan *karatung* yang bersinkopasi. Corak-corak gong yang lain membentuk rangka berirama di antara bahagian *koritikon* dan bahagian *karatung*. Secara keseluruhan, tempo komposit *magarang* nampaknya terjatuh di bawah rentak 6/8 atau 12/8.

Selain daripada *magarang* pada upacara perayaan, *sopogandangan* juga boleh digunakan di upacara pengebumian. Corak muzik ini yang dikenali sebagai *dunsai* dikatakan mengikuti corak perlahan yang berulang-ulang seperti $\downarrow \downarrow \downarrow \downarrow$. Muzik ini dimainkan di upacara pengebumian di kawasan pusat daerah tersebut, tetapi tidak dimainkan di kampung-kampung yang jauh ke utara atau selatan kerana persembahan gong dan muzik dianggap tidak sesuai untuk perkabungan. Dalam kes-kes sedemikian, upacara pengebumian diumumkan dengan bedilan meriam bambu yang dinamakan *tungkobong*.

Gong-gong ini adalah dipercayai sangat tua dan ramai orang tidak tahu tentang asal-usulnya tetapi cuma mengatakan bahawa gong-gong tersebut merupakan pemberian Kinoringan dan datang dari Nunuk Ragang. Walau bagaimanapun, sesetengah orang mendakwa bahawa pada masa dahulu gong-gong ini ditukar beli dari negeri Brunei ke kawasan pedalaman. Seperti tempayan, gong-gong sering dijadikan bahan berian perkahwinan, tetapi zaman sekarang gong-gong kecil Cina yang berukiran juga digunakan untuk tujuan ini.

4. Erofon

Erofon yang paling ringkas dimainkan di Tambunan merupakan *suling*. *Suling* adalah seruling yang ditiup di bahagian hujung yang mempunyai lima atau enam lubang, berukuran lebih kurang 20 sentimeter panjang, dan diperbuat daripada bambu *sumbihing* atau *sumbiling*. Kadangkala *suling* juga dipanggil *sumbihing* atau *sumbiling* (lihat Rajah 3). Ia dimainkan sebagai kegiatan sampingan sendiri untuk mengisi masa lapang dan muziknya menyerupai lagu pelbagai jenis *sinding*. Transkripsi 2 menunjukkan persembahan *suling* oleh Christopher Jinni dari Penampang yang telah dibimbing oleh Ambrose Mudi dari Tambunan. Contoh ini menyerupai lagu "Jinulim batu lapar." Melodi pentatonik *suling* adalah berdasarkan kepada dua jengkel penarikan nafas A dan B dan mempunyai bentuk berikut: A, B, A1, B, A2, B1, A1, B, A, B, A3, B. Di sini, A1 ialah A yang ditransposkan satu oktaf ke bawah dan diakhiri dengan motif kenaikan oktaf, sementara A2 ialah A yang cuma ditransposkan satu oktaf ke bawah. A3 merupakan suatu variasi A1. B 1 mengikuti B tetapi mempunyai motif permulaan yang ditransposkan satu oktaf ke bawah (Gambar VIII).



Rajah 3 : Suling

Satu lagi seruling yang dimainkan di Tambunan ialah seruling *turali* atau *turahi* yang ditiup menggunakan hidung. Alat ini juga diperbuat daripada bambu *sumbling* dengan ukuran satu meter panjang. Teknik persembahan dan penandaan lubang-lubang berbeza mengikut pemainnya.

Transkripsi 2 : Christopher Jinni bermain suling

(PUG-KIT Muzium Sabah 850807/6)

~ 101 MM

(loud)

(total duration = 57 seconds)

Pitches by ear:

sounds ~ 780 Hz

trill

one breath span

Alat ini biasanya diangkat ke arah kanan sementara lubang hidung kiri meniup *pongunian*, sebuah lubang yang dipotong pada hulunya. Ibu jari kiri mengendalikan *pongirusan*, sebuah lubang di pusat belakang, sementara tangan kiri memainkan ketiga-tiga lubang *mokurudu* di sebelah bawah bahagian hadapan. Apabila membina alat muzik ini, bahagian *pongunian* dipotong terlebih dahulu dan bahagian *mokurudu* terakhir sekali.

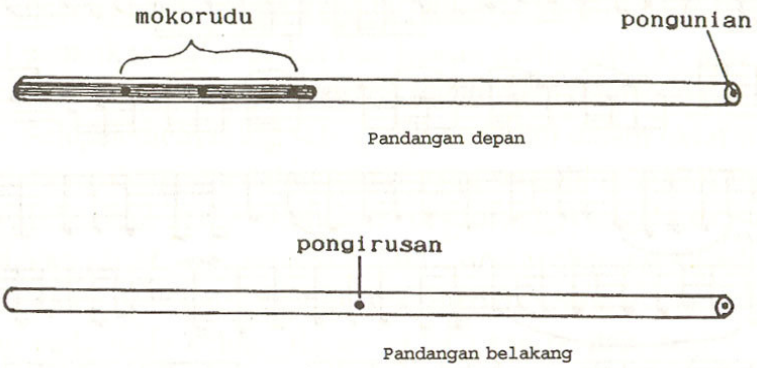
Walaupun secara tradisional, *turali* merupakan seruling hidung, pada zaman sekarang ia kadangkala diubah suai menjadi seruling yang ditiup

dengan mulut. Dengan demikian, alat ini bolehlah berukuran sependek 40 sentimeter. *Pongunian* dipotong ke dalam sisi hulunya, dan sebahagiannya dilitupi oleh bambu untuk bahagian mulut (lihat Rajah 4). Teknik meniup *turali* dengan menggunakan mulut lebih mudah daripada teknik meniup dengan hidung yang memerlukan kemahiran yang sangat cekap. Sesetengah pemain menggemarkan teknik yang menggunakan mulut kerana *turali* masih boleh dimainkan ketika pemain menghadapi selsema, apabila teknik menggunakan hidung tidak boleh digunakan (Gambar IX dan X).

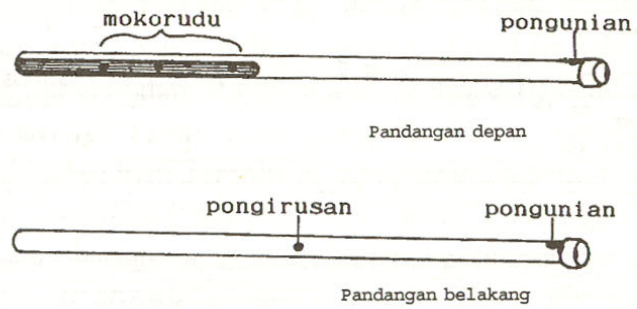
Di kebanyakan kampung, *turali* selalunya dimainkan untuk meluahkan perasaan sedih apabila seseorang meninggal dunia. Dalam kes sebegini, muzik juga boleh berfungsi sebagai cara untuk mengumumkan kematian seseorang. Pada ketika yang lain, *turali* dimainkan untuk meluahkan perasaan sedih dalam konteks yang lain seperti cinta. Bunyinya bemada kesayuan.

Walau bagaimanapun, penduduk-penduduk kampung-kampung di kawasan jauh ke utara atau selatan tidak mengaitkan *turali* dengan kesedihan, dan ia tidak dimainkan dalam acara yang berkaitan dengan perkabungan apabila persembahan muzik dianggap tidak sesuai. Di sini, *turali* dimainkan sebagai satu bentuk hiburan individu dan muziknya selalunya menyerupai lagu berjenis-jenis *sinding* atau *mogondi*.

Turali hidung tradisional



Turali mulut moden



Rajah 4 : Turali

Transkripsi 3 : Jinulim bermain *Turahi*

(PUG KIT Kg. Timbou 850626/2)

$\text{♩} \approx 214 \text{ MM}$

(loud)

(soft)

(fragment = 37 seconds)

Pitches by ear:

sounds $\approx 390 \text{ Hz}$

trill = trill

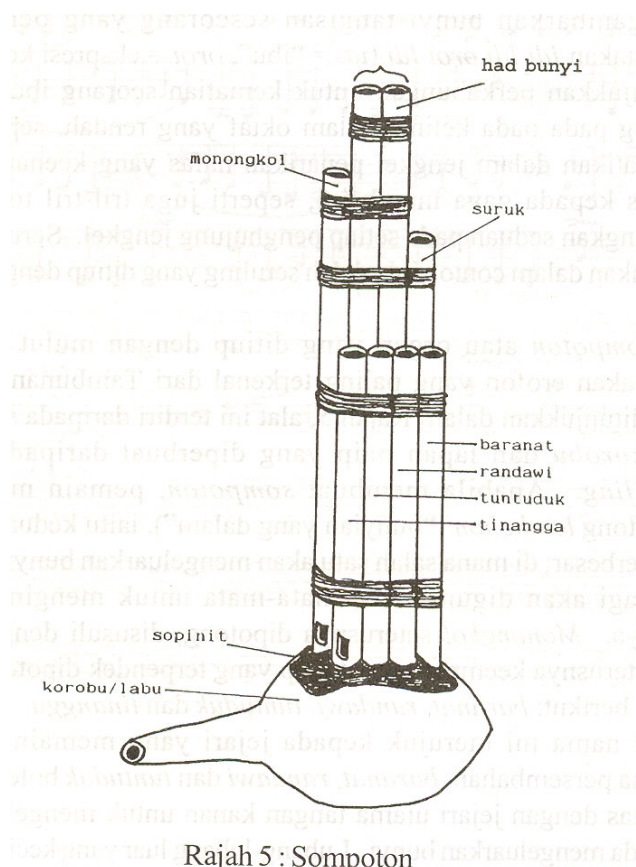
\uparrow = sounds $\frac{1}{2}$ tone higher than written

section end

Sebahagian daripada nota muzik persembahan *turahi* oleh wanita bernama Jinulim dari Kampung Timbou ditunjukkan dalam Transkripsi 3 dan memperlihatkan corak muzik perkabungan Tambunan. Ia menggunakan dua oktaf daripada material tonal pentatonik dan bermula dengan motif langkah ke bawah dalam oktaf yang tinggi. Kebanyakan muzik ini merupakan selang seli di antara material berdasarkan kepada jatuhnya ke motif tonik dalam jengkel penarikan nafas kedua dan hiasan melismatik ke atas yang pantas di kalangan nada yang tinggi dalam jengkel penarikan nafas ketiga. Selepas menyelang seli corak-corak ini dalam oktaf tinggi, Jinulim mengulanginya dalam oktaf yang rendah. Corak-corak ini menggambarkan bunyi tangisan seseorang yang berkali-kali mengatakan *Idi Idi Oroi Idi* (*idi* = "ibu", *oroi* = ekspresi kesedihan), menunjukkan perkabungan untuk kematian seorang ibu.

Selang panjang pada nada kelima dalam oktaf yang rendah, seperti yang diperhatikan dalam jengkel penarikan nafas yang keenam, adalah khusus kepada gaya muzik ini, seperti juga tril-tril tonik yang dicadangkan seduan pada setiap penghujung jengkel. Seruling yang dimainkan dalam contoh ini adalah seruling yang ditiup dengan mulut.

Sompoton atau organ yang ditiup dengan mulut mungkin merupakan erofon yang paling terkenal dari Tambunan. Seperti yang ditunjukkan dalam Rajah 5, alat ini terdiri daripada sebiji labu atau *korobu* dan lapan paip yang diperbuat daripada bambu *sumbiling*. Apabila membuat *sompoton*, pemain mula-mula memotong *lombohon* ("bunyian yang dalam"), iaitu kedua-dua paip yang terbesar; di mana salah satu akan mengeluarkan bunyi dan yang satu lagi akan digunakan semata-mata untuk mengimbangkan rakitnya. *Monongkol* seterusnya dipotong, disusuli dengan *suruk* dan seterusnya keempat-empat paip yang terpendek dipotong dalam aturan berikut: *baranat*, *randawi*, *tuntuduk* dan *tinangga*. Keempat-empat nama ini merujuk kepada jari yang memainkan paip. Semasa persembahan, *baranat*, *randawi* dan *tuntuduk* boleh ditutupi dari atas dengan jari utama tangan kanan untuk mengelakkannya daripada mengeluarkan bunyi. Lubang-lubang luar yang kecil dipotong di sebelah bawah sisi-sisi *monongkol*, *suruk* dan *tinangga*; ini akan ditutup dengan ibu jari dan jari tangan kiri untuk membolehkan paip-paip ini mengeluarkan bunyi apabila dimainkan. Paip-paip ini disusun ke dalam sebuah rakit yang berlapisan dua dan diikat dengan tali rotan. Seterusnya tujuh *sodi* atau lidah dipotong daripada pokok *polod* dan disisipkan ke dalam sebelah bawah sisi setiap paip (kecuali satu *lombohon*) dengan *sopinit*. Paip-paip tersebut juga ditutupi dengan *sopinit* di hujung sebelah bawah. Apabila sebuah lubang telah dipotong menurut saiz yang dikehendaki ke dalam labu, rakit dimasukkan supaya *sodi* disembunyikan di dalam. Lubang itu kemudian ditutupi dengan *sopinit*.



Rajah 5 : Sompoton

Sompoton boleh dipegang dalam tiga kedudukan asas. Sekiranya pemain berdiri, alat ini dipegang dengan paip-paipnya tegak ke atas atau condong ke arah kanan pemainnya. Ini selalunya menunjukkan pandangan keempat-empat paip yang terpanjang kepada pemerhati. Sekiranya pemain sedang duduk, *sompoton* itu boleh dipegang supaya keempat-empat paip terpanjang bersandar di atas bahu kiri pemain. Mengikut cara ini, tangan kanan dan kiri mestilah bersilang di hadapan dada dan ini membolehkan penggunaan jejari dalam pelbagai jenis kedudukan. Muzik yang dimainkan dalam kedua-dua jenis kedudukan menghasilkan dengungan *lombohon*. *Lombohon* boleh diberikan peranan bermelodi jika alat itu diterbalikkan sementara pemainnya duduk supaya paip yang terpanjang boleh ditutupi dengan menggunakan paha jika dikehendaki.

Muzik *sompoton* boleh meniru *magarang* atau *sinding*, atau semata-mata menjadi ciptaan pemain itu sendiri. Alat ini dimainkan dalam banyak konteks. Ia boleh digunakan sebagai kegiatan sampingan sendiri atau hiburan awam di

sesuatu keramaian. Ia juga boleh digunakan sebagai pengiring solo untuk *magarang* sekiranya tidak terdapat *sopogandangan*. Dalam kes perkahwinan yang sudah ditentukan, suami boleh bermain *sompoton* untuk menggalakkan isterinya supaya rasa rapat dan mesra dengannya.

Persembahan *sompoton* solo oleh Thadius Yongut dari Kampung Tikolod yang ditunjukkan dalam Transkripsi 4 menyerupai *magarang*. Di sini, rentak asas dan irama *magarang* yang disinkopasikan jelas diperhatikan, dengan melodi-melodi pentatonik di kalangan paip-paip yang lebih pendek seperti kombinasi corak-corak gong. Thadius menggunakan dua jenis corak melodi asas yang pertama merupakan tema pergerakan ke atas dua jengkel penarikan yang pertama dan kedua ialah tema pergerakan ke bawah jengkel penarikan yang ketiga dan keempat. Semua motif bermelodi yang lain dalam contoh ini adalah variasi ke atas kedua-dua corak ini. Ini dimainkan sementara pemain itu memegang *sompoton* dengan tegak ke atas dan dengan itu *lombohon* berfungsi sebagai dengung sepanjang persembahan tersebut (Gambar XI - XIII).

Transkripsi 4 : Thadius bermain *Sompoton* untuk tarian *Magarang*

$\text{♩} = 137 \text{ MM}$ (PUG-KIT Kg. Tikolod S50617/4)

(loud)

(duration = 53 seconds)

(Pitches as in Transcription 4)

Sekumpulan tiga hingga enam atau lebih *sompoton* yang diiringi oleh satu *koritikon* boleh digunakan untuk *magarang*. Sekiranya tidak terdapat *koritikon*, sebuah *karatung* boleh digunakan. Kaum wanita selalunya menggunakan *sompoton* hanya sebagai alat muzik solo, manakala kaum lelaki pula kadangkala menggunakannya dalam persembahan kumpulan. Transkripsi 5 mengilustrasikan suatu persembahan muzik *magarang* yang menggunakan tiga *sompoton* dan satu *koritikon* di Kampung Tikolod. *Koritikon* mempunyai irama yang berulang-ulang dan serupa dengan persembahan *sopogandangan*, tetapi bermula selepas sesetengah daripada persembahan tersebut. Ketiga-tiga *sompoton* memainkan material bermelodi yang sama dalam irama contoh sebelum ini (Gambar XIV).

Transkripsi 5 : Muzik *Magarang* oleh kumpulan Sompoton dengan Koritikon

(PUG-KIT Kg. Tikolod 850617/6)

♩. = 119 NM

three
sompoton

(loud)

koritikon

repeated
78 times

(total duration = 2 minutes 40 second)

Pitches by ear:

lombohon

monongkol

suruk

baranat

randawi

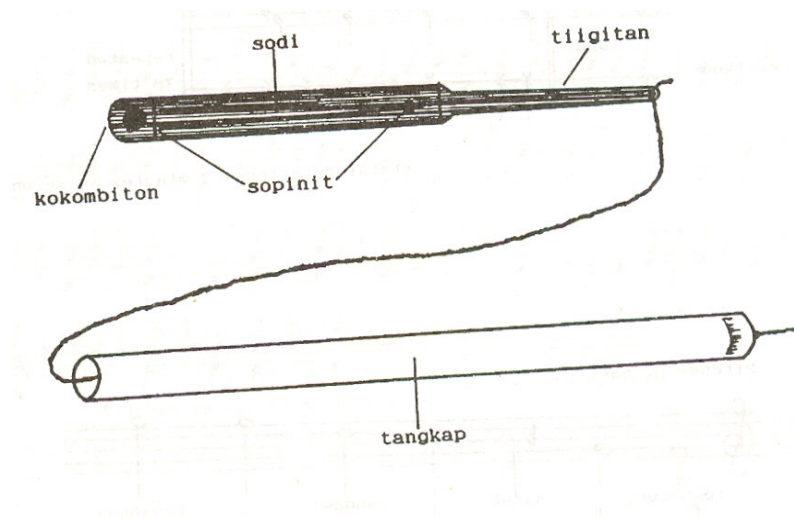
tuntuduk

tinangga

sounds ≈ 349 Hz

Walaupun Kampung Tikolod hanyalah sebuah perkampungan yang kecil, namun ia terkenal di seluruh Sabah dengan pembuatan *sompotonnya*. Sejak dahulu hingga hari ini, alat-alat muzik ini pertukar-ganti dari Kampung Tikolod kepada banyak kumpulan Dusun yang lain.

Bungkau atau "jaw's harp" merupakan erofon terbuka yang diperbuat daripada pokok *polod* dan dipotong dengan pisau yang tajam untuk menghasilkan *sodi* yang nipis yang bergetar dengan bebas (lihat Rajah 6). Butiran-butiran *sopilut* boleh ditambah kepada *sodi* untuk merendahkan nadanya. Alat ini berukuran antara 10 dan 15 sentimeter, dan boleh disimpan di dalam *tangkap* atau sarung yang diperbuat daripada bambu *sumbiling*. *Sodi* bergetar apabila pemain mengetuk *kokombitan* sementara mengepit *bungkau* di antara kedua-dua bibimya (Gambar XV). Kadangkala dua atau tiga *bungkau* boleh dipegang dari hujung dan dimainkan bersama-sama untuk menguatkan lagi bunyinya.



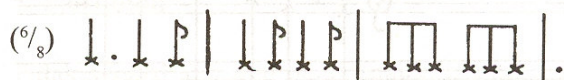
Rajah 6 : Bungkau

Persembahan *bungkau* merupakan satu bentuk hiburan persendirian ketika berehat. Terdapat lima jenis persembahan *bungkau* tradisional di Tambunan.⁶

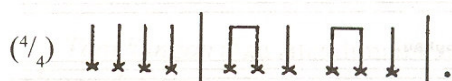
Bungkau ponininong do tugarang dimainkan pada waktu awal pagi untuk menarik cicak kecil supaya keluar dari bambu, untuk dimasak dan dijadikan makanan. Ini berdasarkan corak irama yang berulang-ulang:



Bungkau sinkokolu meluahkan perasaan sedih apabila seseorang teman karib atau abang akan berpergian. Ia juga boleh dimainkan sebagai suatu bentuk peringatan dan berdasarkan corak berikut:

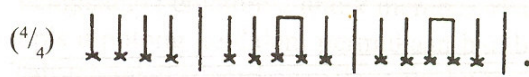


Bungkau kaamatan dimainkan selepas musim menuai. Bentuk ringkas iramanya adalah seperti berikut:



Bungkau tintod susumangod dimainkan semasa menghantar pahlawan-pahlawan yang menuju ke tempat peperangan yang jauh, dan sebagai salam

apabila mereka kembali pulang. Corak asas yang berulang-ulang adalah seperti berikut:



Transkripsi 6 : Simon Ingging bermain *Bungkau* untuk tarian *Magarang*
(PUG-KIT Perpustakaan Tambunan 850619/5)

Bungkau spectrum by ear:

F (sounds ≈ 123 Hz)

1 2 3 5 6 i etc.

→ one activation of *bungkau*

→ one *magarang* phrase

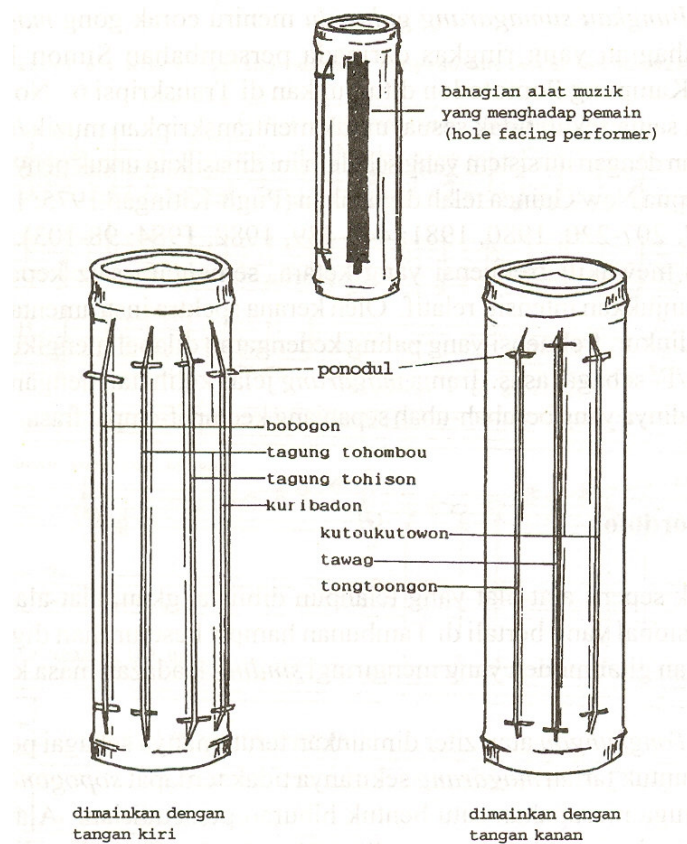
Bungkau sumagarang gulugulu meniru corak gong *magarang*. Sebahagian yang ringkas daripada persembahan Simon Ingging dari Kampung Pomotodon ditunjukkan di Transkripsi 6. Notasi staf barat sama sekali tidak sesuai untuk mentranskrikan muzik *bungkau* ini dan dengan itu sistem yang sebelum ini dihasilkan untuk penyelidikan di Papua New Guinea telah digunakan (Pugh-Kitingan 1975: 103-147, 1977: 207-220, 1980, 1981: 448-489, 1982, 1984: 98-103). Setiap garis mewakili frekuensi yang ketara, sementara saiz kepala nota

menunjukkan intensiti relatif. Oleh kerana spektra instrumental belum lagi diukur, frekuensi yang paling kedengaran dilabel mengikut notasi sifer /F/ sebagai asas. Irama *magarang* jelas kelihatan dengan bentuk melodinya yang berubah-ubah sepanjang keempat-empat frasa.

5. Kordofon

Tidak seperti alat-alat yang telahpun dibincangkan, alat-alat muzik tradisional yang bertali di Tambunan hampir keseluruhan digantikan dengan gitar moden yang mengiringi *sinding* Kadazan masa kini.

Tongkungan atau ziter dimainkan terutamanya sebagai pengiring solo untuk tarian *magarang* sekiranya tidak terdapat *sopogandangan* dan juga merupakan satu bentuk hiburan persendirian. Alat muzik ini berukuran lebih kurang 70 sentimeter panjang dan diperbuat daripada noda bambu *poring* yang besar. Sebuah lubang yang sederhana besar dibuat di bahagian belakang bambu yang menghadap pemainnya untuk membesarkan resonan, dan tanggalan nipis dipotong ke dalam permukaan bambu untuk membentuk tali. Tali-tali ini diselaraskan pada setiap hujung oleh potongan-potongan bambu rotan atau bambu yang dipanggil *pomodu*. Terdapat tujuh tanggalan bambu, setiap jalur diberi nama sama seperti nama-nama yang terdapat pada ketujuh-tujuh gong bergantung dalam *sopogandangan*.⁷



Rajah 7 : Tongkungan yang dimainkan oleh Soinggo

Struktur *tongkungan* Soinggo, seorang wanita yang berasal dari Kampung Timbou ditunjukkan dalam Rajah 7. Terdapat tiga tanggalkan di sebelah mainan kanan, dari sebelah pemain ke sebelah luar, dinamakan *tongtoongon*, *tawag* dan *kutoukutowon*. Pada sebelah mainan kiri, dari sebelah pemain kepada sebelah luar, terdapat empat tanggalkan yang dinamakan *kuribadon*, *tagung tohison*, *tagung tohombou* dan *bobogon* (Gambar XVI dan XVII).

Transkripsi 7 menunjukkan permulaan persembahan *tongkungan* oleh Soinggo. Seperti yang ditunjukkan dalam bentuk ringkas nada selepas transkripsi, Soinggo telah menyongsangkan nama-nama sesetengah tali *tongkungan* daripada susunan nada gong dalam *sopogandangan*. Justeru itu, pada sebelah kiri alat muziknya, *kuribadon* diberikan nada yang lebih tinggi daripada *bobogon* dan tali *tagung* yang bernada lebih rendah dinamakan *tagung tohison* manakala yang bernada lebih tinggi dipanggil *tagung tohombou*. Walau bagaimanapun, irama dan struktur melodi *magarang* masih

jelas kedengaran dalam persembahannya. Satu versi notasi staf barat yang dimodifikasi di mana garis-garis staf yang berlebihan telah ditinggalkan telah digunakan untuk transkripsi ini.

Transkripsi 7 : Soinggo bermain *Tongkungan*

(PUG-KIT 850720/3)

♩. ≈ 34 MM

(soft) (6) (8)

(fragment = 9 seconds)

Pitches by ear:

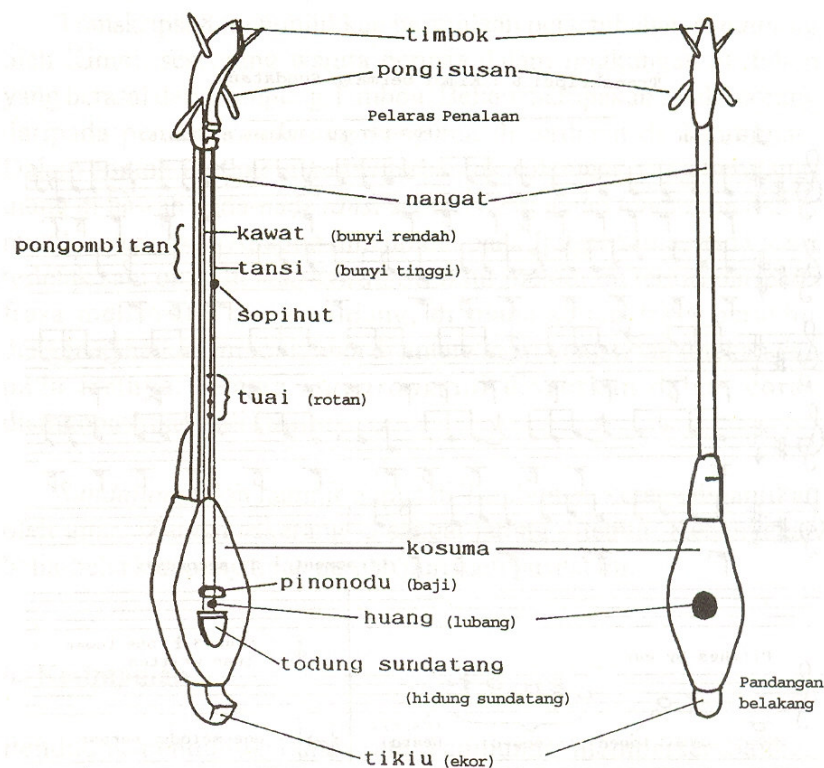
left hand	right hand
bobogon	kutoukutowon
tagung tohombou	tongtoongon
kuribadon	tawag

Muzik untuk *tongkungan* Tambunan selalu menyerupai *magarang*. Alat ini boleh dimainkan sementara pemain berdiri dan menari dengan kakinya, atau dipegang di atas pangkuan dan adakalanya disandarkan pada dinding semasa pemainnya duduk. Sungguhpun kedua-dua kaum wanita dan kaum lelaki boleh bermain *tongkungan*, persembahan seseorang lelaki kadangkala lebih mudah dengan hanya memetik kedua-dua tali serentak dengan rentak *magarang*.

Biasanya *tongkungan* digunakan sebagai alat muzik solo. Walau bagaimanapun, kadangkala dua pemain *tongkungan* boleh mengiringi *magarang*. Dalam keadaan sebegini, salah seorang pemain memetik tali tersebut dengan cara yang menyerupai ketujuh-tujuh gong bergantung, seperti dalam contoh sebelum ini, sementara pemain yang seorang lagi mengetuk salah satu daripada tali *tongkungan* kedua dengan batang bambu

dalam irama *koritikon*.

Sundatang merupakan suatu lut bertali dua yang sangat jarang ditemui, yang diperbuat daripada *nangko* atau kayu nangka. Ia berukuran lebih daripada satu meter dan strukturnya ditunjukkan dalam Rajah 8. Kedua-dua talinya dipanggil *pongombitan* ("itu yang dipetik"). Daripada ini, *kawat* kedengaran lebih kurang major terenam di bawah *tansi* yang diletakkan pada *nangat* dengan sebutir *sopihut*. Pemain memetik tali-tali dengan tangan kanan di atas *pininodu* atau pasak, sementara memberhentikan *tansi* dengan jejari tangan kiri pada *tuai* atau fret-fret rotan (Gambar XVIII).



Rajah 8 : Sundatang

Alat muzik ini boleh dimainkan untuk hiburan persendirian, tetapi ia biasanya digunakan untuk mengiringi tarian apabila ia mungkin diiringi oleh *koritikon*. Tarian yang diiringi alat ini dinamakan *magaranga sundatang*. Tarian ini mempunyai rentak asas yang sama dengan *magarang* biasa, tetapi gerak geri penari-penari lebih terkawal - tangan mereka tidak diangkat begitu tinggi atau dibuka begitu jauh seperti dalam *magarang* biasa. Muzik ini yang lebih

perlahan dan terkawal sesuai untuk tarian yang dipersembahkan di ruang yang lebih terhad.

Transkripsi 8 : Kimoi bermain *Sundatang*

♩ ≈ 97 MM (PUG-KIT Kg. Timbou 850720/6)

(fragment = 23 seconds)

Pitches by ear.

kawat tansi: (open) (stopped) (rarely heard)

↓ = sounds 1/2 tone lower than written

→ = one melodic phrase

Transkripsi 8 menunjukkan permulaan persembahan *sundatang* oleh Kimoi, seseorang wanita berusia dalam lingkungan 50 tahun yang berasal dari Kampung Timbou. Beliau merupakan salah seorang daripada pemain *sundatang* yang masih terdapat di Tambunan. Dalam contoh ini, bunyi *kawat* terbentuk sokongan yang berulang-ulang di bawah nada-nada *tansi* seperti dengungan *lombohon* dalam muzik *sompoton*. Apabila dihentikan pada fret pertama, nada *tansi* terletak satu oktaf di atas *kawat*. Struktur melodi ini terdiri daripada frasa melismatik yang panjang, di mana setiap frasa berakhir dengan kenaikan minor ketiga di antara *tansi* yang tidak ditekan dan nada fretnya. Irama *magarang* ini disyorkan dalam corak disinkopaskan tali *kawat*.

Sundatang telah hampir pupus di Tambunan, kerana digantikan oleh gitar. Zaman sekarang ia sangat jarang ditemui. Kebanyakan belia-belia kampung tidak pernah pun melihat alat ini.

6. Kesimpulan

Penduduk-penduduk tanah rata Tambunan mempersembahkan bermacam-macam alat muzik tradisional. Kebanyakan daripada alat-alat muzik ini masih lagi dimainkan walaupun pengaruh daripada muzik-muzik luar melalui media radio dan televisyen semakin kuat. Walau bagaimanapun, kordofon jarang lagi dipersembahkan pada masa kini dan *sundatang* hampir-hampir dilupakan.

Muzik instrumental Tambunan merupakan sifat kebudayaan penduduk-penduduknya yang kebetulan tetapi juga mempunyai fungsi. Ia boleh digunakan sebagai hiburan persendirian atau sebagai pengiring tarian yang penting. Kumpulan gong *sopogandangan* merupakan pengiring utama untuk tarian *magarang*. Sekiranya tidak terdapat *sopogandangan*, *sompoton* solo atau dalam kumpulan, *tongkungan*, *sundatang*, atau *bungkau* juga boleh digunakan. Di kawasan pusat daerah ini, *sopogandangan* juga boleh dipersembahkan di upacara pengebumian, sementara seruling hidung *turali* boleh digunakan untuk meluahkan kesedihan pada berberapa bulan selepas kematian seseorang. Di tempat lain, *turali* berfungsi sebagai kegiatan samping persendirian.

Muzik ini boleh ditranskrikan dengan menggunakan notasi staf barat untuk dianalisis. Walau bagaimanapun, sistem transkripsi yang lain kadangkala lebih efektif dalam menghasilkan anotasi deskriptif untuk muzik. Sungguhpun pemerhatian yang deskriptif serta analitikal tentang muzik instrumental di Tambunan telah dipersembahkan di sini, lebih banyak penyelidikan diperlukan untuk memahami etnosemantik bagi muzik Kadazandusun.

Nota

¹ Menurut sejarah, Melayu Brunei menggunakan istilah *dusun* untuk penduduk pribumi yang mengamalkan penanaman padi secara besar-besaran daripada pertanian berpindah-pindah. Mulbaligh-mulbaligh Roman Katolik mula-mula sekali mendapati bahawa nama *kadazan* digunakan di kalangan Dusun pantai barat pada tahun 1880an (Alliston 1966:51,52). Istilah ini adalah dikatakan berasal daripada *kakadazan* atau *kakadayan* (daripada "kedai" dalam bahasa Melayu) yang bererti "bandar" atau "penduduk bandar." Perkataan Kadazan digunakan dengan meluas dengan timbulnya parti-parti politik pada tahun 1960-an. Pada masa itu, kedua-dua istilah Kadazan dan Dusun pada amnya masih digunakan kerana terdapat sesetengah orang menunjukkan kecenderungan untuk satu atau yang satu lagi dan nama-nama kampung atau bahasa tempatan adalah masih juga digunakan di beberapa tempat. Sejak tahun 1990-an, KDCA atau *Koisaan Kobasanan Kadazandusun Sabah* (Persatuan Kebudayaan Kadazandusun atau "Kadazandusun Cultural Association") telah menggabungkan kedua-dua istilah sebagai *Kadazandusun*. Selepas itu, istilah baru ini telah digunakan secara rasmi di peringkat kerajaan.

² Bantuan kakitangan di Bahagian Tekonologi Pendidikan, Kota Kinabalu meminjamkan alat-alat perakam dan pita-pita salinan serta slaid fotografik adalah sangat dihargai. Oleh kerana tidak terdapat alat perakam "open-reel" yang berkualiti tinggi, rakaman luar dibuat menggunakan sebuah National Technics Cassette Recorder, mikrofon dan "headphones." Pita-pita kaset yang digunakan adalah TDK D60 (Ferric Oxide) dan TDK SA-X60 (Super Avilyn). Slaid-slaid fotografik adalah dibuat dengan menggunakan filem berwarna Ektachrome dan sebuah kamera jenis Cannon 35mm. Pita-pita asal dibalut dengan daun timun dan ditandakan dengan sistem Swedish seperti slaid-slaid. Semua rakaman dan temubual dicatat dalam buku catatan luar. Contoh-contoh transkripsi muzik dan teks perbualan adalah diambil daripada salinan pita-pita asal. Oleh kerana tidak terdapat alat-alat pengukur nada,

nada-nada yang ditunjukkan dalam transkripsi yang dibincangkan di sini adalah dianggarkan sepenuhnya dengan menggunakan telinga.

³ Istilah yang digunakan untuk menari di Kampung Sinsuran adalah *mongigol*. Di tempat yang lain, ia dipanggil *magarang*.

⁴ Sebutan /h/ dalam suku bahasa di Tambunan dari kampung Karanaan ke Kampung Timbou akan menjadi // dalam suku bahasa di Tambunan di kawasan yang lain.

⁵ Susunan piawaian *sopogandangan* untuk sebuah gong yang dipegang dengan tangan, sebuah gendang dan ketujuh-tujuh gong yang bergantung termasuk *tigasanang*, dua *agung* dan dua *tawag* yang berbaris dari kanan ke kiri dari pemerhati adalah menjadi contoh kebanyakan kumpulan gong di daerah ini. Penduduk Kampung Kirokot di utara yang dahulunya dipanggil Liwan mempunyai satu sistem penyusunan yang berbeza. *Sompogogungan* mereka tidak termasuk sebuah *sanang* yang dipegang dengan tangan atau sebuah gendang tetapi terdiri daripada tujuh gong bergantung termasuk empat jenis *sanang*, satu *tagung* and dua jenis *tawag*. Gong-gong ini digantung daripada pintalan tali rotan dari kiri ke kanan pandangan pemerhati.

⁶ Dipetik dari rakaman yang dibuat dengan Simon Ingging dari Kampung Pomotodon.

⁷ Tujuh merupakan angka piawaian tali-tali *tongkungan* di Tambunan walaupun di Kampung Kirokot terdapat contoh yang hanya mempunyai 5 tali sahaja. Perhubungan di antara struktur *tongkungan* dan kumpulan gong adalah didapati di kalangan kumpulan-kumpulan Dusun yang lain seperti Kadazan Penampang dan Lotud di Tuaran.



Gambar I : Sebuah karatung dari Kg. Nambayan. Sekeping papan lapis dipakukan pada kepala kulit yang rosak.



Gambar II : Sebuah karatung yang berbentuk seperti tajau dari Kg. Taboh



Gambar III : Kumpulan sopogandangan dari Kg. Karanaan bersama sebuah koritikon (kanan sekali), sebuah karatung dan tujuh gong yang bergantung.



Gambar IV : Sebuah gong koritikon dan sebuah gendang karatung di Kg. Karanaan.



Gambar V : Gong yang bergantung (dari kanan) bobogon, kuribadon dan tagung tatahis dari Kg. Karanaan.



Gambar VI : Gong yang bergantung (dari kanan) kuribadon, tagung tatahis, tagung tohombu dan kutoukutowon di Kg. Karanaan.



Gambar VII : Gong yang bergantung (dari kanan) kutoukutowon, tongtoonon dan tawag dari Kg. Karanaan.



Gambar VIII : Christopher Jinni bermain suling.



Gambar IX : Joseph Yamat dari Kg. Kuala Monsok bermain turali.



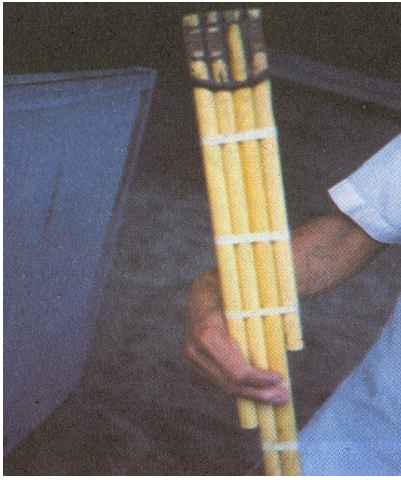
Gambar X : Jinulim dari Kg. Timbou bermain turahi yang yang ditiup dengan mulut.



Gambar XI : Thadius Yongut dari Kg. Tikolod bermain sompoton.



Gambar XII : Thadius bermain sompoton dari arah belakang menunjukkan posisi jari.



Gambar XIII : Sompoton Thadius yang dibuka menunjukkan paip tanpa bunyi dan sodi yang dibuat daripada polod dalam paip-paip lain.



Gambar XIV : Kumpulan sompoton bermain bersama koritikon (kiri) di Kg. Tikolod.



Gambar XV : Simon Ingging dari Kg. pomodoton bermain bungkau.



Gambar XVI : Soinggo dari Kg. Timbou bermain tongkungan (sebelah kanan).



Gambar XVII : Soinggo bermain tongkungan (sebelah kiri).



Gambar XVIII : Kimoi dari Kg. Timbou bermain sundatang.

Diterbitkan oleh :
Pejabat Kebudayaan dan Kesenian Negeri Sabah, 2003